

Fide prästänge förr och nu

En inblick i traditionell ängshävd på Gotland och Fide prästänges skötsel de senaste 100 åren.

Johanna Nyberg

Fide prästänge. Foto: Johanna Nyberg

Trädgårdsmästare, ekologi och entreprenörskap 400 poäng
Skillebyholms Trädgårdsmästarutbildning
Campus Telge Södertälje kommun
Höstterminen 2023

Sammanfattning

Denna studie handlar om Fide prästänge beläget på södra Gotland och undersöker vilken skötsel gotländska änggar hade fram till 1700-talet, vilken skötsel Fide prästänge har haft de senaste 100 åren samt hur skötseln ser ut idag.

I mitt examensarbete har jag kommit fram till att under de senaste 100 åren har eken och hasseln fått växa fritt vilket har skapat mycket skugga. Detta har medfört att artbeståndet har minskat, floran har övergått till en mer skuggtålig flora och i brist på ljus har mossa och bar jord uppstått vilket inte hör hemma i ett ängge. Studien har även visat att den nutida skötseln avviker från den traditionella skötseln som existerade fram till 1700-talet, idag utförs varken röjning eller klappning och efterbetet utförs med lamm istället för kor som är historiskt korrekt.

I studien diskuterar jag om Fide prästänge i framtiden kan gynnas av att införa den fullständiga traditionella skötseln, det mesta av den traditionella skötseln utförs idag men det som saknas är klappning, röjning och efterbete med ungnöt, sinkor eller annan nöt-lantras. Denna traditionella skötsel skulle innebära mer ljusinsläpp genom hårdare beskärning av hasselbeståndet och ökad succession i trädbeståndet. När mängden skugga minskar skapar detta positiva effekter genom att artbeståndet kan öka, mossan minskar och bara jordfläckar kan växa igen.

Metoden för denna studie har varit litteraturstudier och intervjuer. Jag har använt mig av två tidigare uppsatser för att förstå Fide prästänges historia de senaste 100 åren, den första skriven av Inga Stenström (1945) och den andra av Birgitta Andersson (1994).

Karta av Gotland med Fide prästänge markerat. Foto: Länsstyrelsen i Gotlands län.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	1
1. Inledning.....	3
2. Bakgrund.....	4
2.1. Ordet ängge.....	4
2.2. Vad är en äng.....	4
2.3. Eken i ängge.....	5
2.4. Røjningsbrukets effekt på ängge.....	5
2.5. Skiftesreformer.....	6
2.6. Fide prästänges historia och nuvarande situation.....	6
3. Syfte och frågeställning.....	8
4. Metod.....	8
4.1. Avgränsningar.....	8
5. Resultat.....	9
5.1. Hur sköttes ett gotländskt ängge fram till 1700-talet då marken användes i självhushållande syfte?.....	9
Fagning.....	9
Slåtter.....	9
Efterbete.....	9
Klappning.....	9
Røjning.....	10
Observationer.....	10
5.2. Hur har Fide prästänge skötts under de senaste 100 åren?.....	10
Fagning.....	10
Slåtter.....	10
Efterbete.....	10
Klappning.....	11
Røjning.....	11
Observationer.....	11
5.3. Hur förvaltas Fide prästänge idag och hur ser det ut?.....	12
Fagning.....	12
Slåtter.....	12
Efterbete.....	12
Klappning och røjning.....	12
Observationer.....	12
6. Diskussion.....	14
Referenslista.....	17
Bilagor.....	18

1. Inledning

Jag har valt att skriva mitt examensarbete om Fide prästänge då platsen betyder mycket för mig och min familj. Jag växte upp cirka en kilometer från ängge och både min pappa och farfar bodde granne med det under deras uppväxt. Sedan jag var liten har jag varit med vid slåtter, åkt hölass på slåtterdagen och en dag blir det jag som tar över stafettpippen för dess skötsel. Nu på senare år har mitt intresse vuxit då jag har hjälpt till mer och fått bättre förståelse för den betydelsefulla rollen ängar i Sverige har haft i vår historia.

“Ängen är åkerns moder” är ett citat som dyker upp i samband med jordbrukshistoria (Ängar, 1988). Citatet innebär att när ängen sköts bra och ger god avkastning så möjliggör det att bonden kan föda många djur, många djur leder då till mycket gödsel som kan ges till åkern och skapa en fruktsam jord. Därför är ängen grunden till vårt moderna jordbruk. Jag fick höra citatet under min utbildning när vi studerade trädgårdshistoria då ängen dessutom har influerat våra moderna trädgårdar och parker. Linné beskrev 1741 de sydgötländska ängerna som *“likare lundar och trädgårdar, än någon mark”* (Gullander, 1971).

Fide prästänge som idag ägs av svenska staten är inte längre den betydande resurs som när kyrkan ägde marken. Höet som skördas har fideborna haft nytta av men ingen är beroende av ängge avkastning. Engagemanget baseras istället på nöjet av att mötas samt att upprätthålla den traditionella ängshävden. Situationen idag är osäker eftersom vi är få som tar över skötseln när den äldre generationen försvinner. Ängge riskerar då att växa igen och glömmas bort om det inte får den årliga skötsel som det är beroende av. På grund av detta har jag valt att undersöka hur ett gotländskt ängge sköttes fram till 1700-talet då självhushållningen och ängsbruket fortfarande var aktuellt i hela Sverige. Tack vare att både Inga Stenström (1945) och Birgitta Andersson (1994) gjorde inventeringar och skrev två mycket gedigna arbeten om Fide prästänge har jag haft möjlighet att undersöka hur det såg ut och vad som har skett under de senaste 100 åren.

Jag tycker det är viktigt att belysa den historiska ängsskötseln och den viktiga roll som ängsmarker har haft i Sveriges och Gotlands historia. Detta eftersom det inte längre är en självklarhet att kunskapen kring detta ärvs genom generationer så som det en gång gjorde. Min förhoppning är att en dag se mera av den solälskande floran på plats, alla de arter som en gång i tiden fanns i Fide prästänge, lösningen till detta tror jag ligger i att sätta mig in i hur bonden fram till 1700-talet skötte sitt ängge. Det var bondens ärvda kunskap som skapade dessa fantastiska blomstrande änggar med sin rika mångfald av flora och fauna. Genom att uppnå detta hoppas jag att fler får upp intresset för ängshävden och ser värdet i att bevara dessa miljöer.

2. Bakgrund

2.1. Ordet ängge

Ordet ängge är ett gutamåls ord och innebär slättermark på fastmark, den svenska motsvarigheten för ordet är äng och facktermen för marken är hårdvallsäng. Under 1930-talet gjorde professor Lars-Gunnar Romell försök i att införa den gotländska termen i svenskan, men då som "änge" och böjt utefter svenska grammatik regler. (Ohlsson, 2006) Detta mötte stort motstånd från gotlänningar som inte ville försvenska sitt ord ängge. Med tiden har gutamåls ordet används allt med sällan hos gotlänningar och den försvenskade versionen hörs vanligtvis. Eftersom detta arbete handlar om ett gotländskt ängge har jag valt att använda mig av gutamåls ordet och dess böjning. Men när jag talar om svenska ängar så använder jag det svenska ordet och böjningen. I mitt arbete förekommer även andra gotländska ord, se ordlista i bilagor.

Böjning av ordet ängge. (Ohlsson, 2006)

	Singular		Plural	
	obestämd form	bestämd form	obestämd form	bestämd form
Nominativ	<i>ett ängge</i>	ängge	änggar	änggar
Genitiv	<i>ett ängge</i>	ängge	änggar	änggar

2.2. Vad är en äng

Till skillnad från dagens åkerbruk där man plöjer upp marken, gödslar och sår in grödor så behövs inte det på en äng. Ängsmarken gav avkastning i flera generationer utan dessa insatser och istället användes till exempel röjning som en metod att gödsla marken och hålla den frodig. Ängsbruk är en av de äldsta formerna av jordbruk i svensk historia och har använts i ca 2000 år över hela landet. Marken var till för att skörda vinterfoder till djur i form av hö och löv. Den har även varit till för att skörda nötter och frukt till människor och avverka träd som använts till att göra verktyg eller annat nödvändigt till jordbruket. Marken är beroende av en årlig skötsel som följer samma historiska hävd som ärvs från generation till generation. Vid 1700-talets mitt kom något som kallades skiftesreformer. Detta gick ut på att effektivisera jordbruket i Sverige genom att flytta gårdar och slå ihop de små utspridda markerna så att varje bonde fick större bitar mark som var nära gården. (Ekstam et al, 1988) Parallellt med dessa skiften och genom att konstgödsel och jordbruksmaskiner blev mer lättillgängliga var det många som bestämde sig för att plöja upp myrmarker till åkermark. Bönderna lät änggar, hagar och skog antingen växa igen eller bli upplöjda till åkermark. Åkern blev nu den viktigaste marken då det möjliggjorde att man kunde hålla stora bestånd med djur och få hög avkastning på foder från en mindre yta. Sedan början av 1800-talets början har Gotland odlat upp 72 000 hektar änggar, hagar, skog och myrar till åker. Ca 30 000 hektar av dagens åkermark är gammal myrmark. Bönderna var först skeptiska till utdikning av myrmarker då platserna var viktiga för fiske, jakt, hämta foder till djuren och ag till taktäckning. (Almqvist et al, 1999)

En av flera anledning till att många änggar på Gotland finns kvar idag är bland annat tack vare att skiftena sköts upp på ön och att myrmarkerna dikades ut till åkermark istället för att änggar plöjdes upp. Ängshävden har på så sätt fortsatt att vara en del av kulturen och traditionen. Det har även möjliggjort för kunskapen att föras vidare genom generationer fram tills idag.

Idag återstår 0.001% av den totala ängsarealen som fanns i Sverige under 1700-talet innan skiftesreformerna. Många av dessa marker är idag skyddade på grund av deras höga biologiska värde. En kvadratmeter ängsyta kan innehålla 40 till 50 olika växtarter. (Edelstam, 1995) Enligt Andersson (1994) fanns det 35 000 hektar ängge på Gotland år 1841 och idag återstår ca 150 stycken änggar med en sammanlagd areal på 350 hektar (Ohlsson, 2006).

Idag sköts de flesta ängar med traditionell skötsel vilket innebär den skötsel som var vanlig fram till mitten av 1700-talet då skiftesreformer tog fart och självhushållningen började försvinna. Vilken traditionell skötsel en äng har kan variera eftersom varje äng är unik men överlag följer det samma årliga schema med fagning på våren, slåtter under sommaren, efterbete på hösten och hamling och röjning på hösten och vintern. (Croneborg, 1997) På Gotland kan änggar se mycket olika ut från plats till plats. Faktorer som mark- och vattenförhållanden, den höga kalkhalten och historisk hävd påverkar vilken flora som växer på platsen.

De vanligaste förekommande trädarterna i ett ängge var förr ask och alm eftersom de var goda till foder och svarade bra på klappning. De löv som inte räfsas upp under fagningen förmultnar sedan lätt ner tillsammans med hasselns löv. Sedan förekommer även björk, oxel, säl, fågelbär, vildpäron, apel och på vissa håll har bönder prioriterat lind och klippal och låtit dessa dominera. Vanligt förekommande var dessutom ek som bönderna inte själva fick bestämma över, det var staten som reglerade vilka som fick fällas, därför har ek en egen historia i änggar. I modern tid har lönn och asp synts mer i änggar men inte på grund av deras funktion utan snarare på grund av deras estetiska värde. (Croneborg, pers.komm., 2023-10-30)

2.3. Eken i ängge

Ända från medeltiden har eken haft en betydande roll och under 1500-talet då svenska kronan fick större makt blev det straffbart att fälla en ek då de användes för bland annat skeppsbygge (Ekstam et al, 1988), lagen stod kvar ända fram till 1830 (Croneborg, 1997). Efter det var det många ekar som högs ned eftersom eken försvårade ängsskötseln och den var därför inte omtyckt av bönderna. Dess breda krona skapade mycket skugga över ängge vilket bonden visste var förödande för ängsmarken, deras löv var även ett hinder i fagningen då de tog lång tid på sig att kompostera och kunde inte användas som vinterfoder för djuren. (Ekstam et al, 1988) Efter att lagen upphävdes och många ekar fälldes återstår endast 20-30 ekar på Gotland som är över 400 år gamla. Idag finns det mycket ek i gotländska änggar men dessa är endast mellan 150-200 år, anledningen till att bönderna under 1800-talet lät dessa växa upp kan vi endast spekulera kring idag. (Croneborg, pers.komm., 2023-10-30)

2.4. Röjningsbrukets effekt på ängge

Röjningsbruk är en mycket gammal tradition som existerade långt innan ängsbruket och utfördes i beteshagar och på rörliga åkermarker. Genom att avverka träd och grenar dog en mängd rötter i marken, när dessa rötter förmultnade frigjordes näringsämnen som gödslade marken. Redan ett år efter röjning skall det gå att se med blotta ögat att gräset är frodigare. Även vattentillgången till örter och gräs blev större efter röjning eftersom de inte behövde konkurrera med träden och buskarna om vattnet. När kvävehalten steg efter röjningen var örterna och gräset inte heller i lika stort behov av vatten då den ökade kvävehalten dämpade behovet. En välgödslad mark behöver endast ta upp 320 liter vatten medan en ogödslad mark är i behov av 640 liter vatten. (Ekstam et al, 1988)

Mycket av röjningsbrukets hemlighet ligger i att vedväxterna fungerar som en slags bank, där näringskapital sparas i ett tillväxande rotsystem för uttag i sämre tider. En del av den mineralnäring som byggs in i vedväxtbanken hämtar trädens och buskars rötter dessutom in från verksamhet i djupare jordlager, dit höväxternas rötter inte når. Vid röjning dör rötter och rottrådar varvid näring släpps fri som konsumeras av högrödan. De mer näringsberoende konkurrensstarka markväxterna som överlevt svältperioden gynnas nu för en tid. (Ekstam et al, 1988 s. 43)

Det kväve som inte redan finns inbyggt i det levande växttäckets ligger till sin största del oåtkomligt för växternas rötter i markens förna- och humustäcke. Det blir tillgängligt först när bakterier, svampar, dagmaskar och åtskilliga andra markorganismer bryter ner det organiska materialet och omvandlar dess kväve till en vattenlös form. (Ekstam et al, 1988 s. 43)

Med hjälp av denna effekt gav ängsmarkerna avkastning i flera generationer utan de moderna insatserna som innebär plöjning, gödsling och insådd.

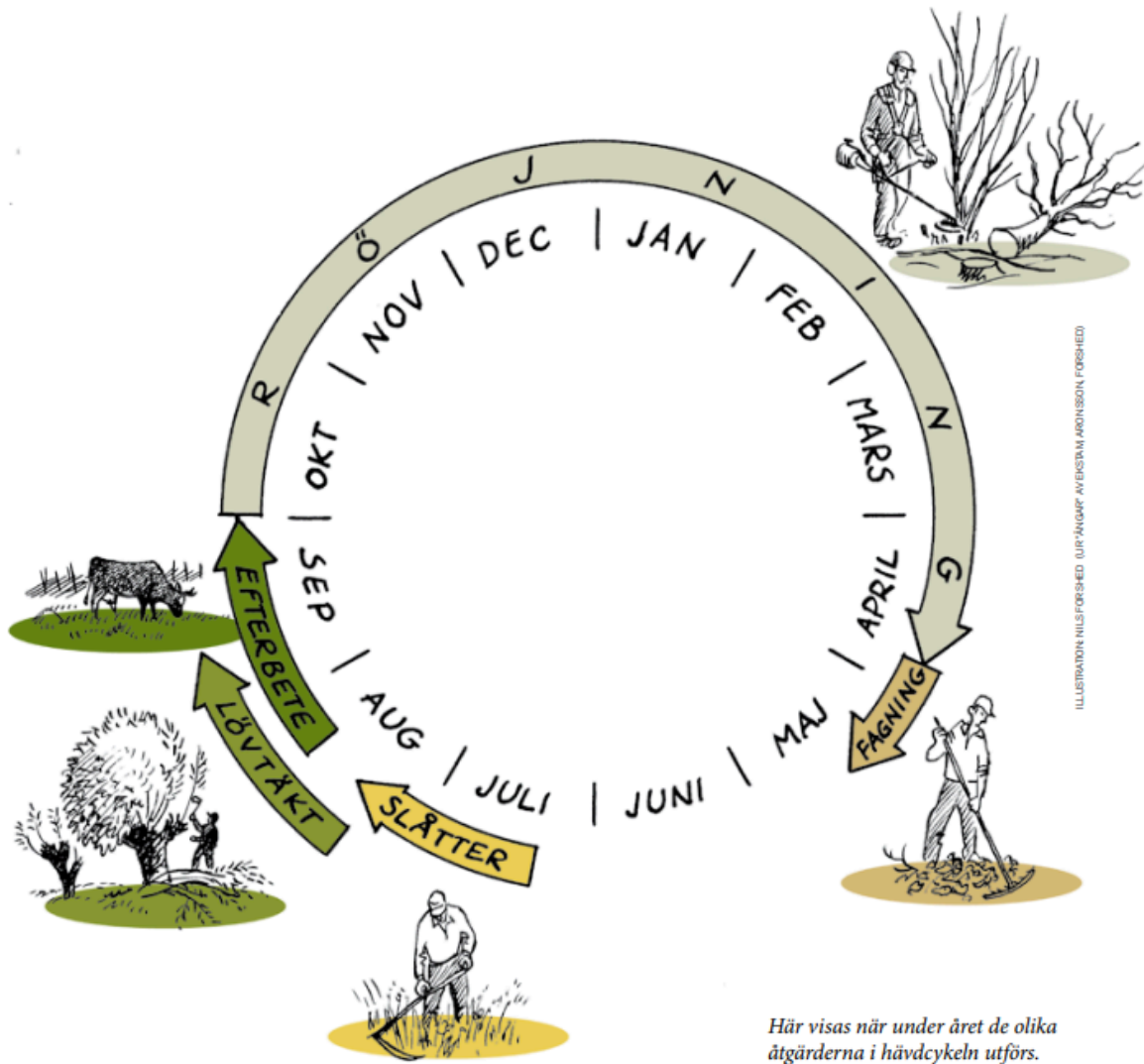
2.5. Skiftesreformer

År 1757 blev skiftesreformer lag i Sverige, marken som skiftades kallades skifteslag. Lagen sa att en enskild by skulle skapa grunden i ett skifteslag. Men på grund av att det inte fanns byar på Gotland, blev det den enskilda gården som bildade ett skifteslag. Ungefär ett decennium efter införandet av lagen gjorde lantmätaren och landshövdingen på ön ett försök i att inom Hoburgs ting på södra Gotland låta enskilda socknar vara ett skifteslag. Detta skapade protester från bönderna, de hänvisade till lagen från år 1757 som sa att ett storskifte endast gällde delägare i en by, därför kunde det inte gälla en socken. De protesterade i 18 år mot myndigheterna innan Gustav III år 1789 skrev att ingen kunde påtvingas ett skifte. År 1852, 81 år efter lantmätarens och landshövdingens försök, kom en ny lag som sa att gårdarna inom varje socken skulle delas in i skifteslag. Det var inte förrän nu som gårdarna på södra Gotland började skiftas. Dessa skiften mötte stort motstånd från majoriteten av bönderna då de ansåg att det skulle ruinera dem. Det fanns en tro att ens egen förfäders mark var bättre än grannens som man blev tilldelad, alltså var det en rädsla om att få sämre avkastning på sin skörd. Det fanns även en oro över kostnaderna som skulle tillkomma att flytta alla stenhägar och västar. De som var positivt inställda till storskiftet var myndigheter, storbönder, handlare och präster med flera. År 1850 hade skiftesreformer nått sin höjd i Sverige, men på grund av motstånd från bönderna dröjde till 1885 innan hälften av Gotlands mark hade skiftats. Innan första världskriget hade nästan hela Gotland skiftats, då återstod fortfarande fem socknar som skulle skiftas. Rute socken skiftades inte förrän år 1977 och än idag återstår marker på ön som inte har skiftats. (Almqvist et al, 1999)

2.6. Fide prästänges historia och nuvarande situation

Markerna runt ängge har varit bebodda och brukats i omkring 2000 år och har som namnet avslöjar varit en del av kyrkans mark. Den totala ängsarealen var förr 18 hektar men från 1930-talet och fram till idag återstår cirka 2 hektar ängsmark som brukas (Andersson, 1994). Idag är länsstyrelsen förvaltare av området då det både är ett naturreservat och Natura-2000 området sedan 2014. De bestämmer över skötseln medan Fide bygdegårdsförening utför skötseln. Under 40-talet skrev Inga Stenström (1945) ett arbete om Fide prästänge där hon undersökte mängden skugga respektive ljusinsläpp på marken. Hon gjorde även provrutor för att inventera florans och inkluderade förslag till skötselåtgärder för den eftersatta röjningen. Under 80-talet gjorde Birgitta Andersson (1994) ett arbete som en uppföljning av Stenströms inventering. Hon kartlade även arter i ängge och kom med nya förslag till skötselåtgärder.

Även Carl von Linné har gjort observationer av änggar på södra Gotland. År 1741 fick han i uppdrag av svenska staten att resa runt på Gotland och inspektera floran och anteckna sina upplevelser. På sin resa besökte han bland annat Fide prästänge den åttonde juli och dokumenterade floran han såg. (Gullander, 1971)

Här visas när under året de olika åtgärderna i hävdcykeln utförs.

Denna bild hittar man vanligtvis på anslagstavlor utaför änggar på gotland och visar övergripande ängshävdens årscykel.

3. Syfte och frågeställning

Syftet med mitt examensarbete är att undersöka hur Fide prästänge, beläget på södra Gotland, ser ut idag och hur det har skötts under de senaste 100 åren. Vidare är syftet att beskriva hur ett gotländskt ängge sköttes fram till 1700-talet, en tid då ängge var livsviktiga för bönderna som använde markerna för att skörda vinterfoder till sina djur. Målet med mitt arbete är att skapa en kunskapssammanställning där det går att dra slutsatser kring hur Fide prästänge kan skötas idag och kommande år för att bibehålla markfloras artrikedom.

- Hur sköttes ett gotländskt ängge fram till 1700-talet då marken användes i självhushållande syfte?
- Hur har Fide prästänge skötts under de senaste 100 åren?
- Hur förvaltas Fide prästänge idag och hur ser det ut?

4. Metod

Metoderna jag har använt mig av i examensarbetet är litteraturstudier, intervjuer och observationer, gjorda under 2023. Det finns god tillgänglighet till information då mycket litteratur nämner liknande fakta kring den traditionella skötseln. Böcker skrivna av Ekstam et al (1988), Croneborg (1997) och Ohlsson (2006) har varit till stor hjälp i att förstå den traditionella skötseln. Stenströms (1945) och Anderssons (1994) arbeten har hjälpt mig mycket i att förstå Fide prästänges historia. Inga Stenström var uppvuxen i Fide socken och skrev sitt arbete som en trebetygsuppsats i geografi. Birgitta Andersson (1994) skrev sitt arbete i samband med examen från SLU.

Intervjun gjorde jag med min far Per-Olof Nyberg som är medlem i Fide bygdegårdsförening och medverkar vid ängshävden. Under min arbetsgång har jag rådfrågat Caroline Edelstam då hon besitter stor kunskap kring ängar i Sverige och änggar på Gotland och vi har tillsammans gjort studiebesök i Fide prästänge. Jag har dessutom konsulterat Hjalmar Croneborg då även han besitter stora kunskaper kring svensk och gotländsk ängshävd och dess historia.

4.1. Avgränsningar

Jag har inte gjort en uttömmande inventering av floran och faunan i ängge och inte heller en träd- och buskvårdsplan.

Jag har inte undersökt ifall det finns texter som specifikt beskriver Fide prästänge under 1700-talet på grund av den låga sannolikheten att det existerar, i detta examensarbete har jag därför endast använt mig av Carl von Linnés anteckningar som övergripande beskriver flera änggar på södra Gotland (Gullander, 1971).

5. Resultat

5.1. Hur sköttes ett gotländskt ängge fram till 1700-talet då marken användes i självhushållande syfte?

Fagning

Skötseln av ett ängge inleddes på våren med fagning när snön började smälta. Sedan kunde fagningen pågå upp till flera veckor eftersom det var stora ytor som skulle fagas och bönderna behövde dessutom sköta andra sysslor på gården parallellt under tiden. Man fagade för att marken skulle få tillräckligt med sol och på så sätt gynna örternas tillväxt men viktigast var att ta bort grenar och kvistar för att underlätta inför slåttern på sommaren. (Croneborg, pers.komm., 2023-10-30) Kvinnorna från trakten samlades och räfsade ihop faget som sedan brändes upp på plats. På Gotland var det vanligt att placera eldhögar vid stenar eller intill stammen på levande ekar. Dels för att värna om den dyrbara slåttermarken, dels för att hämma ekens tillväxt. (Frisk-Bånge, 1977) Förhoppningen var att skada eken så pass mycket att det skulle få tillåtelse att fällas (Croneborg, 1997). Efter att faghoparna bränts upp förekom det även att man spred ut askan på marken runt eldplatsen (Romell, 1942).

Slåtter

Efter fagning kom slåttern, som ofta inföll under mitten av juli (Croneborg, 1997). Men eftersom varje plats var unik visste bonden att tiden var rätt när bland annat ängsskallran började skallra och slåtterblomman visade sina första blommor (Ekstam et al, 1988). Slåttern innebar både hårt arbete och fest och var en betydelsefull tid som alla såg fram emot på Gotland. Slåttern kunde ta upp till en månad eller mer och man använde flera olika liar för olika ändamål, enligt en gammal ramsa skulle en bonde inte ha mindre än 8 liar (Ekstam et al, 1988). När allt hö var slaget räfsades det ut i braidsräumet där det var soligt och höet fick torka klart innan det togs hem till gården. Det var viktigt att låta höet ligga kvar och fröa av sig inför nästa års tillväxt.(Croneborg, 1997) När slåttern var klar bjöd bonden alla som hjälpt till på slåttergille, en fest med gutniska lekar, dans, musik, det bjöds på mat och gotländsk drikke (Frisk-Bånge, 1977).

Efterbete

Några veckor efter slåttern, då gräsväxten hade kommit igång igen, släpptes mjölkorna och dragdjuren ut till det värdefulla efterbetet där dem fick gå i några veckor framåt. Dessa prioriterade man att ge efterbetet till eftersom de skulle ge kavlar, mjölk och utföra tungt arbete på gården. Getter och lamm släppte man hellre ut på de magra utmarkerna. (Croneborg, pers.komm., 2023-10-30)

Klappning

Mellan juli och september klappade man träd i änggar för att torka löven och använda som vinterfoder genom att använda en laugknipse. Detta gjordes ungefär vart tredje till vart fjärde år. De torkade löven var lika högt värderade som höet man skördade i ängge och kunde under ett sämre år av höskörd utgöra halva mängden av vinterfodret. Man klappade i en del av ängge för att nästa år klappa i en annan del. På så sätt spred man ut ljusinsläppet och röjgödslingeffekten som klappningen gav. De nya skotten som skulle växa på trädet behövde mycket solljus och om det fick stå i skuggan kunde trädet dö. Det var därför viktigt att hålla efter hassel som växte nere runt stammen på dessa klappade askar eller ta bort andra grenar som kunde skapa skugga. (Croneborg, 1997)

Röjning

Under vintern utfördes röjningsarbetet, då träd avverkades för att minska skugga, men viktigast var att ta tillvara på virket som används till allt möjligt på gården. Man glesade även ur eller föryngrade hasselbuskar. Klappningen och röjningen var en grundläggande del i ängsskötseln då bönderna visste att för mycket skugga var förödande för ett ängge (Ekstam et al, 1988). Som vid klappning röjdes en del av ängge ett år och nästa år röjdes i en annan del för att få ett vandrande ljusinsläpp och en jämn fördelning av röjgödslingeffekten. Det var praktiskt att röja på samma plats där man hade klappat eftersom små grenar som ramlar ner på marken efter båda insatserna blir lättare att städa upp senare när det är tid för fagningen. (Ohlsson, 2006) Något som inte gick att hitta i dessa änggar var döda träd eftersom bonden ofta var i behov av virke och tog tillvara på det som föll ner (Länsstyrelsen i Gotlands län, 2014-11-21).

Observationer

Förr såg ett gotländskt ängge ut som flera olika öppna ytor som avgränsades med buskar och träd (Croneborg, 1997). Det var nödvändigt att skapa stora braidsräum där höet kunde torka därför fick träd och buskar stå tätt bredvid varandra i dessa stråk.

Hur såg det ut i änggar på södra Gotland under 1700-talet? Just det gav Linné svar på när han gjorde sin resa runt Gotland och bland annat stannade till i Fide socken.

Ängarna omkring Grötlingbo, Fide, Öja och Hambra voro magnifika, likare lundar och trädgårdar, än någon mark, träden voro överflödiga, hassel, mycket björk, anseelig ask, något ek. Där hassel stod lagom tätt och lagom runt, växte det härligaste gräs, att man härav kunde se, det hasseln ej bränner marken, utan densamma hjälper. Var ock stora torg lågo uti desse lundar, var gräset smått, som intet ägde hasselskuggan. Ängarna stodo tapetserade av följande blommor: *Parnassia* (slätterblomma), *Filipendula* (brudbröd), *Linum catharticum* (vildlin), *Alsine gramineo folio minor* (grässtjärnblomma), *Euphrasia* (ögontröst), *Lotus* (käringtand), *Anthyllis* (getväppling), *Tormentilla* (blodrot), *Brunella* (brunört). (Gullander, B. 1971 s. 87)

5.2. Hur har Fide prästänge skötts under de senaste 100 åren?

Fagning

Bönderna började fagningen i maj när fagningsblomman började dyka upp. Men de väntade gärna längre eftersom lövens urlakning på marken hjälpte till att gödsla marken. I Fide förekom det andra ängsmarker än prästänget där det inte utfördes traditionell fagning genom att bränna faget på plats. Endast på ängsmarkerna närmast gården brände man faghoparna eftersom hönsen gick på markerna och riskerade att sprida ut högarna igen. Då brändes högarna på bestämda platser intill trädstammar och stenar. Men i ängsmarker längre bort från gården nöjde man sig med att enbart räfsa braidsräumen rena från kvistar och löv. (Stenström, 1945)

Slätter

I Fide ville man gärna slå hela ängge på en dag och gräset räfsades ihop någon dag efter det slagits så att det fick fröa av sig och bli lättare att hantera. Höet fraktades sedan ut ur ängge till en närliggande plats som var mer solbelyst och torr. Där vände man höet tills allt hade torkat. (Stenström, 1945)

Efterbete

Det har varit ett avbrott i efterbetet i Fide prästänge under mitten av 1900-talet. (Nyberg, pers.komm., 2023-10-06)

Klappning

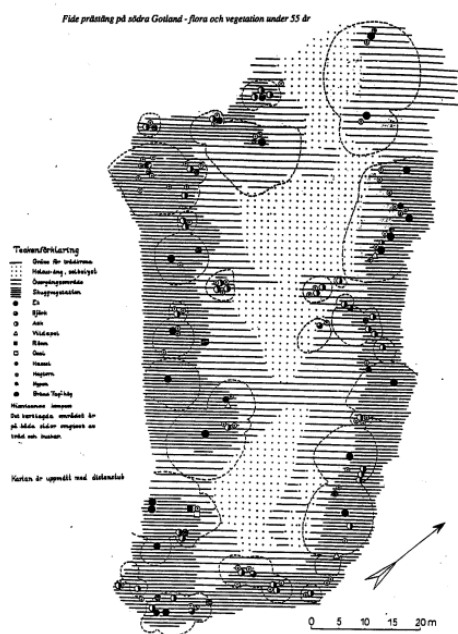
I Fide klappades asken vart tredje år och gavs till lammen tillsammans med höet som slogs. Asp och björk användes också till foder, men istället för att ta grenar så tog man hela små träd när man avverkade. Björken tog man på våren och den skulle torkas strax innan midsommar eftersom bladen blev mindre beska då. (Stenström, 1945)

Röjning

Det finns olika uppgifter kring vilken intervalltid det var mellan skörden på hasseln. En bonde i Fide har berättat att hasseln togs var femte år och sedan lämnades det några grenar i mitten av busken. Andra har sagt vart sjunde eller tionde år. Ibland föryngrades hela busken. (Stenström, 1945) Flera askar behövde avverkas under den här tiden eftersom de blev sjuka och orsaken tros vara askskottsjukan. Under slutet av 1950-talet högg man ner ett dussin ekar samt föryngrade de hasselbuskarna som växte intill stammarna på dessa ekar och glesade ur hasselbeståndet längs vägen (Andersson, 1994).

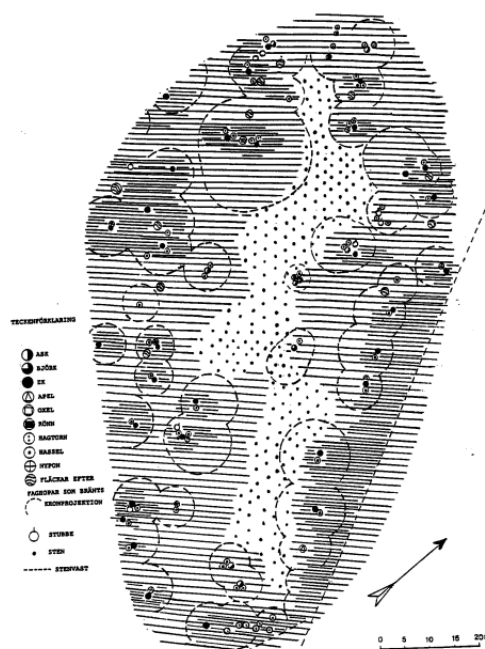
Observationer

Under Stenströms (1945) inventering var klappning och röjning eftersatt och många nya träd hade fått växa upp, se figur 1. Den norra delen av ängge hade växt igen och samtidigt blev andra delar av ängge mer solbelysta än tidigare. Denna skiftning i röjningsarbetet var ett tecken på brist på arbetskraft och att den ärvda hävdtraditionen långsamt försvunnit med varje generation. Stenström noterade att det dominerande trädet var ek och det fanns ett flertal klappade askar. Sedan fanns det enstaka björkar, en rönn, en oxel, några aplar och ett vildpäronträd. (Stenström, 1945) Det Andersson (1994) noterade efter sin inventering i jämförelse med Inga Stenströms var att skuggområdet hade ökat, se figur 2. Det totala artbeståndet hade även minskat och övergått i en mer skuggtålig flora. En art som försvunnit sedan Stenströms inventering var bland annat svensk ögontröst. Arten är beroende av en kontinuerlig ängshävd med fagning, slåtter, efterbete och även solljus. (Andersson, 1994)

Figur 13. Kartan över den stora öppna slåtterytan i sydöstra hörnet av Fide prästäng 1934-35.

Sid 40

Figur 14. Kartan över den stora öppna slåtterytan i sydöstra hörnet av Fide prästäng 1989 och oavser samma område som föregående kartan visar.

Sid 41

Två kartor som visar skillnaden på ljusinsläpp respektive skugga från 1930-talet (figur 1, vänster) och 1989 (figur 2, höger). (Andersson, 1994)

5.3. Hur förvaltas Fide prästänge idag och hur ser det ut?

Fagning

I slutet av april när fagningsblomman börjar dyka upp så fagas det av Fide bygdegårdsförening. Då räfsas löven i högar och eldas upp på plats. Dels på gamla eldplatser men det görs även nya om det finns ett behov. Små grenar läggs in i hasselbuskarna och större död ved som har ramlat ned under vintern tas ut ur ängge. (Nyberg, pers.komm., 2023-10-06) Det har vid vissa tillfällen kommit skolklasser till Fide prästänge och utfört fagningen. Det är en modern tradition som utförs över hela Gotland där skolklasser i alla åldrar åker ut till änggar för att hjälpa till.

Slätter

I mitten av juli börjar slåttern i Fide prästänge. Dagen för slåttern varierar beroende på hur vädret ser ut då man vill slå gräset när vädret är torrt. Gräset slås med en slätterbalk som är kopplad till en lätt traktor och på svårtillgängliga platser där traktorn inte kommer åt slås det med lie. Längst med bilvägen vid utkanten av ängge växer grässorter som inte är en del av höskörden därför hålls det efter med enbart trimmer. Trimmer är inget som bör förekomma i ängsskötseln eftersom trimmertråden mosar örternas strån till skillnad från lien som skär av stråna utan att skada det blivande höet. Slåttern tar två dagar, sedan räfsas höet ut ur skuggan till braidsräumen där det får torka under någon dag. Senare räfsas höet ihop och förs ut till en åker i närheten som är mer solbelyst än ängge. Där vänds höet med traktor några gånger och får torka klart innan det samlas ihop i balar. (Nyberg, pers.komm., 2023-10-06)

Efterbete

Ett par veckor efter slåttern då återväxten på gräset har kommit igång släpps lamm in i Fide prästänge och går på efterbete i några veckor. I början av 2000-talet försökte Fide bygdegårdsförening låta kor gå på efterbete, men då de enbart höll sig till den anslutande hagen (parkeringen) där solen lyste som mest valde man istället att använda lamm som betar i hela ängge (Nyberg, pers.komm., 2023-10-06). Om man står inför ett beslut om inget efterbete eller efterbete med lamm så kan lamm godkännas. Hästar avråds att användas till efterbete eftersom de orsakar skador på buskar och träd. (Croneborg, 1997) Det som rekommenderas idag är att använda ungnöt, sinkor eller annan nöt-lantras eftersom dessa inte är lika tunga och stressade som våra moderna mjölkkor. (Croneborg, pers.komm. 2023-10-30) Efterbete med nötkreatur är positivt för ängsmarkerna eftersom deras klövtramp hjälper fröna från slåttern att få jordkontakt. (Croneborg, 1997)

Klappning och röjning

Varken klappning eller röjning förekommer i Fide prästänge i dagsläget (Nyberg, pers.komm., 2023-10-06). Men på andra platser på Gotland är det vanligt att än idag klappa träden i samband med röjningen under vintertid (Ohlsson, 2006).

Observationer

Till skillnad från hur ett ängge såg ut under 1700-talet är det allt vanligare att ett gotländskt ängge idag har sina träd och buskar jämnare fördelat över ängsytan, likt en park. De koncentrerade stråken med träd och buskar har alltså minskat i modern tid. (Croneborg, pers.komm. 2023-10-30) Detta har även uppstått i Fide prästänge. Under 2023 har jag gjort flera observationer i ängge och noterade hur hasseln hade mycket grova stammar och nådde en höjd på mellan sex till åtta meter.

Många hasslar växte upp i ekarnas kronor, se figur 3. Ett fåtal hasselbuskar hade tunnare grenar och var lägre, vilket är ett tecken på att de föryngras några år tillbaka. Flera av ekarnas kronor växer ojämnt, de står nära varandra och växer in i varandra. Mellan sig har många ekgrenar dött medan det utåt mot de öppna ytorna sträcker sig mycket vitala grenar. Idag finns enbart ett fåtal askar jämfört med Stenströms (1945) inventering och de få askar som finns i ängge har synliga tecken på sjukdom och sämre vitalitet. Deras klappning är eftersatt och har därför grenar med grov diameter. I övrigt förekommer björk, rönn och apel som alla ser mycket vitala ut. Det finns även en död trädstam med stora brännskador. Marken är fläckvis bar, se figur 4, och täckt av mossa på grund av att det är för skuggigt. På flera ställen syns även spår av eldhögar från fagningen, se figur 5. Den största skillnaden mellan Anderssons (1994) inventering och idag är att flera av askarna sedan dess har avverkats, men utöver detta är mycket sig likt.

Figur 3. En hassel växer upp i en ek. Fide prästänge 2023-04-20. Foto: Johanna Nyberg

Figur 4. Bar jord syns i skuggan. Fide prästänge 2023-07-16. Foto: Johanna Nyberg.

Figur 5. En brännplats syns fortfarande efter fagningen. Fide prästänge 2023-09-25. Foto: Johanna Nyberg.

6. Diskussion

Syftet med mitt examensarbete var att undersöka hur gotländska änggar sköttes fram till 1700-talet, hur Fide prästänge har skötts de senaste 100 åren och vad som görs idag. Den största skillnaden mellan 1700-talet och nutiden är att klappning och röjning upphört och efterbetet utförs med lamm istället för kor som är historiskt korrekt.

Som följd av detta har skuggan ökat när busk- och trädbeståndet i stor utsträckning har fått växa fritt. De negativa effekterna som uppstått är att markfloran övergått i en mer skuggtålig och kväverik flora som lätt tar över, grässvålen har blivit uppluckrad i brist på solljus och mossor har brett ut sig. Skuggan missgynnar även de arter vilka är beroende av solljus, som till exempel svensk ögontröst som har försvunnit ur ängge sedan Stenströms (1945) första inventering 1934.

Hur bör då Fide prästänge skötas framöver? Jag anser att ängge skulle främjas av att den fullständiga traditionella ängshävden utförs. Det som saknas idag och bör tas upp igen är klappning, röjning och efterbete med ungnöt, sinkor eller annan nöt-lantras istället för lamm.

Den traditionella ängshävden skulle frambringa hårdare röjning av hasselbeståndet och ökad succession av trädbeståndet vilket i sin tur resulterar i trädarter i olika åldrar. Dessa insatser möjliggör mer ljusinsläpp och kan motverka de negativa effekterna som uppstått till följd av den ökade skuggan samt skapa bättre avkastning och kvalitet på höet.

Innan den traditionella ängshävden införs bör skötselåtgärder för att åtgärda den eftersatta röjningen och klappningen genomföras. Det krävs en förnygring av hasselbeståndet då det skapar en för tät skugga på marken samt hämmar ekarnas vitalitet. Ekbeståndet är i behov av urglesning då flera står för tät och på så sätt skadar varandra. De äldsta ekarna bör skonas då de utgör ett högre biologiskt värde. Där ekarna inte är i behov av urglesning kan avgränsning vara positivt för ljusinsläppet samt för att ta bort död ved som kan utgöra risk för förbipasserande. Den traditionella skötseln bör införas direkt efter dessa röjnings insatser för att missgynna kväverika arter och sly som gärna uppstår efter röjning men som inte hör hemma i ett fängge.

Fide prästänge är idag inte en livsviktig resurs som det en gång var i tiden vilket har påverkan på länsstyrelsens riktlinjer för skötseln. Fokuset lutar idag åt att hålla ängge öppet och främja biologisk mångfald (Länsstyrelsen i Gotlands län, 2014-11-21). Men genom att enbart främja biologisk mångfald ser jag en risk i att den traditionella ängshävden glöms bort eller bortprioriteras för att främja så många arter som möjligt eller endast ett fåtal arter, det kan då uppstå en annan skötsel än den som en 1700 tals bonde utförde. Ett exempel på att främja biologisk mångfald kan vara genom att lämna död ved, vilket troligtvis inte skedde under 1700-talet (Länsstyrelsen i Gotlands län, 2014), eller avstå från avverkning vilket orsakar mer skugga. Fram till åtminstone 1700-talet var målet med änggar att producera mat till djur och människor, på köpet fick dem en vacker plats med rik biologisk mångfald.

Utöver målsättningen påverkas även engagemanget i ängshävden av att marken idag är naturreservat. Idag får bygdegårdsföreningen ersättning enligt avtal med länsstyrelsen (Nyberg, pers.komm. 2023-10-06). Men eftersom denna summa kan påverkas utifrån beroende på politiska värderingar finns en risk att det saknas pengar i framtiden till ängshävden. Vilken påverkan skulle detta då ha på engagemanget? En risk är att det inte längre kommer finnas människor som ställer upp för att utföra gratisarbete. En lösning kan vara att ängge istället tillhörde en samfällighet i socknen så att ansvaret och beslutfattandet skulle komma närmare befolkningen och på så sätt stärka engagemanget samt möjliggöra att införa en ny målsättning som främjar ängshävden och dess fortlevnad.

Det hade varit intressant att göra en ny artinventering för att följa upp Inga Stenströms (1945) och Birgitta Anderssons (1994) arbeten och jämföra dessa då det närmar sig 90 år från första inventeringen som utfördes 1934 av Stenström (1945). En sådan uppföljande inventering kan visa om den nuvarande skötselplanen, som Länsstyrelsen skrivit, behöver revideras. Jag har själv inte undersökt om det finns dokument som specifikt beskriver Fide prästänge under 1700-talet eller bakåt i tiden men detta hade varit intressant att undersöka.

Medlemmar i Fide bygdegård fagar i ängge, en eldplats syns i förgrunden. Fide prästänge 2023-04-20. Foto: Johanna Nyberg.

*Medlemmar i Fide bygdegård fagar i ängge.
Fide prästänge 2023-04-20. Foto: Johanna Nyberg.*

*Vitsippa, även kallad fagningsblomma på Gotland.
Fide prästänge 2023-04-20. Foto: Johanna Nyberg.*

Referenslista

Litteratur

- Almqvist, L., Engström, Y. (1999). *Storskifte och laga skifte: jordbruket på Gotland under 1800-talet*, Länsstyrelsen i Gotlands län.
- Croneborg, H. (1997). *Handbok för gotländska ängshävdare*, Länsstyrelsen i Gotland län.
- Edelstam, C. (1995). *Ängar*, Statens jordbruksverk.
- Ekstam, U., Aronsson, M., Forshed, N. (1988). *Ängar om naturliga slåttermarker i odlingslandskapet*, Stockholm. LTs förlag.
- Frisk-Bånge, T. (1977). *Gotlandsänget förr och nu*, Visby. Eget förlag.
- Gullander, B. (1971). *Linné på Gotland*, Stockholm. P. A. Norstedt & Söners förlag.
- Ohlsson, E. W. (2006). *Det gotländska ängset*, Ödins Förlag AB.
- Romell, L. G. (1942). *Gotlandsänget och dess framtid*, Ljugarn. Gotlands hembygdsförbund.
- Stenström, I. (1945). *Till det sydgotländska ängsets minne*, Ymer s. 284-308.

Publikationer

- Andersson, B. (1994). *Fide prästäng - flora och vegetation under 55 år*, Länsstyrelsen i Gotlands län.
- Länsstyrelsen i Gotlands län, Beslut och skötselplan, *Bildande av naturreservatet Fide lövskog, Fide socken, Region Gotland*, Dnr: 511-2191-12, 2014-11-21.

Muntliga källor

- Croneborg, Hjalmar (2023) författare, videosamtal 2023-10-30.
- Nyberg, Per-Olof (2023) medlem i Fide bygdegårdsförening, intervju 2023-10-05.

Bilagor

Ordlista

Braidsräum - en solbelyst plats där hö får torka

Drikke - en traditionell hembryggd gotländsk öl

Faget - löv och kvistar

Faghop - hög med löv och kvistar

Fagning - att samla ihop löv och kvistar på våren

Fagningsblomma - vitsippa

Hävd - att bruka mark så att den ger foder och hålls i gott skick

Klappning - hamling

Laugknipse - ett huggjärn med träskaft eller med andra ord "lövknipsare" som används vid klappning

Lamm - får

Reivu - räfsa

Vastar - stengårdsgårdar

Ängge - äng

(Croneborg, 1997)